

Κωνσταντίνα Μπάδα, Από την έρευνα του υλικού βίου και πολιτισμού ως τη μελέτη του συνολικού πολιτισμού της καθημερινότητας[♦].

Οι λαογραφικές/εθνογραφικές θεωρήσεις και προσεγγίσεις του αντικειμένου του υλικού βίου και πολιτισμού διένυσαν μια μακρά και δύσκολη διαδρομή που ακολούθησε τους διαφορετικούς στον τόπο και το χρόνο θεωρητικούς προσανατολισμούς της επιστήμης που έχει κατεξοχήν ως αντικείμενο σπουδών της τον «λαϊκό πολιτισμό» στο σύνολό του, άρα και στο υλικό βίο και πολιτισμό. Και θα έλεγα ορθά αφού η έννοια του υλικού πολιτισμού δεν περιλαμβάνει μόνο τα υλικά, απτά και κινητά αντικείμενα και τα ήσσονα και ελάσσονα τεχνουργήματα της καθημερινής ζωής αλλά κάτι πολύ πιο ευρύ και άυλο.¹ Περιλαμβάνει την πολιτισμική έκφραση της οικονομικής συμπεριφοράς, τις αξίες, τις σημασίες, τις λειτουργίες που εμπεριέχουν τα υλικά αντικείμενα (χρηστικές, αισθητικές, επικοινωνίας, συμβολικές κλπ), τις ιδέες, παραδόσεις, γλώσσα, ήχους, ήθη και έθιμα, συνήθειες και εθιμικές πράξεις που χαρακτηρίζουν την κοινωνική οργάνωση στο σύνολό της. Στο παρόν άρθρο επιχειρείται μια συνοπτική, κριτική παρουσίαση της διαδρομής της ελληνικής κατά βάση Λαογραφίας, αλλά και άλλων ευρωπαϊκών λαογραφιών, για τη θεώρηση του πεδίου του υλικού πολιτισμού, μια διαδρομή που καταδεικνύει ότι την προώθηση της έρευνας του υλικού πολιτισμού την έδωσε τελικά η συνομιλία και η σύγκλιση των επιστημών της Λαογραφίας/Εθνογραφίας, Ανθρωπολογίας, της Ιστορίας, της Μουσειολογίας και η διεπιστημονική προσέγγιση του αντικειμένου. Η αναφορά στην έννοια και το περιεχόμενο του λαϊκού πολιτισμού- και του «λαού», ως φορέα /συντελεστή του συνιστά μian αναγκαία προϋπόθεση για την κατανόηση του τρόπου που αντιμετώπισε η λαογραφία το πεδίο του υλικού πολιτισμού.

[♦] Το κείμενο συμπεριλαμβάνεται στο Εκπαιδευτικό Υλικό για το προπτυχιακό Πρόγραμμα : Σπουδές Ελληνικού Πολιτισμού, Ανοιχτό Πανεπιστήμιο Κύπρου, Θεματική ενότητα ΕΛΠ 10, 2011

¹ Όπως σημειώνει ο Deetz, «Υλικός πολιτισμός, είναι εκείνος ο τομέας του φυσικού μας περιβάλλοντος που μετασχηματίζουμε μέσω της πολιτισμικά καθορισμένης συμπεριφοράς μας... Με αυτήν τη έννοια ο υλικός πολιτισμός δεν περιλαμβάνει μόνο υλικά, απτά και κινητά αντικείμενα, αλλά κάτι πολύ πιο ευρύ και άυλο, π.χ. ιδέες, παραδόσεις, γλώσσα, ήχους, ήθη και έθιμα κλπ. Επίσης, η έννοια υλικός πολιτισμός περιλαμβάνει τη μελέτη μοντέλων και μεθόδων ανάλυσης υλικού πολιτισμού, μουσειακών αντικειμένων και συλλογών.» (James Deetz, *In small things forgotten*, University of California Press, California, 1977, σ. 24 – 25)

Σημειώνεται καταρχήν ότι οι απαρχές μιας πρώιμης λαογραφικής συλλογής και έρευνας βρίσκονται στο 19^ο αιώνα, όπου υπό το κυρίαρχο κλίμα του ρομαντισμού και των εθνικισμών της Ευρώπης, οι λαϊκοί αγροτικοί κατά βάση- πολιτισμοί της προφορικότητας ανακαλύφθηκαν και αναγνωρίστηκε η αξία τους ως πολιτισμών που διαφύλαξαν τις κοινές αξίες και τις παραδόσεις εκάστου εθνικού συνόλου. Παρά τις διαφορές που εκδηλώθηκαν ανάμεσα στις ευρωπαϊκές εκδοχές² κατασκευής της έννοιας του «λαού» και της εθνικής ιδεολογίας σχεδόν όλες βασίστηκαν, στην πρώτη φάση ανάπτυξής τους, αλλού περισσότερο κι αλλού λιγότερο, πάνω σε εξιδανικευμένες ή και μεταφυσικές παραστάσεις, σε παραστάσεις δηλαδή που εκ των πραγμάτων ελάχιστα συμβάδιζαν με την ιστορική πραγματικότητα του λαϊκού πολιτισμού και των κοινωνικών συντελεστών του. Στα δεδομένα δηλαδή των ιστορικών και κοινωνικών εξελίξεων του 19^{ου} αιώνα όπου οι φτωχοί αγροτικοί πληθυσμοί και οι κουλτούρες τους έρχονταν αντιμέτωποι με τις διαδικασίες των έντονων μεταβάσεων και αλλαγών που έφερνε ο βιομηχανικός καπιταλισμός και όπου παράλληλα αναπτύσσονται νέες ιδεολογίες, κοινωνικές δυνάμεις και κουλτούρες (όπως π.χ. η εργατική), δε δίνεται προσοχή στο πολιτισμικό παρόν των προαναφερόμενων πληθυσμών αλλά αντίθετα το βλέμμα και το ενδιαφέρον, των λογίων καταρχήν, στέφεται προς το παρελθόν, προς την ανακάλυψη στοιχείων και τεκμηρίων ενός πολιτισμού που αναγνωρίζεται και προβάλλεται ως λαϊκός πολιτισμός με κοινωνικούς φορείς του τα φτωχά, μη εγγράμματα και μη προνομιούχα αγροτικά στρώματα εκάστου εθνικού συνόλου της Ευρώπης (Burke: 1988: 62 - 66). Στα πλαίσια του ρεύματος του ρομαντικού εθνικισμού, ειδικότερα του γερμανικού αυτός ο ανακαλυμμένος πολιτισμός προβάλλεται ως ενιαίος εθνικός

---

² Η Άλκη Κυριακίδου-Νέστορος, *Θεωρία της Ελληνικής Λαογραφίας. Κριτική ανάλυση*, Αθήνα 1978, σ. 17 - 31, παρουσιάζει κριτικά τις εκδηλώσεις των δύο βασικών ευρωπαϊκών εκδοχών (της γαλλικής και της γερμανικής), κατασκευής της έννοιας του «ενιαίου λαού», και της ενιαίας εθνικής συνείδησης. Επισημαίνει ότι η αστική εθνική ιδεολογία της Γαλλίας πρόβαλε εκείνες τις κοινωνικές αξίες (της ισότητας, της δημοκρατίας, της ελευθερίας) που εξασφαλίζουν την κοινωνική συνοχή της κοινωνίας και είναι ικανές να διευκολύνουν θεωρητικά το ξεπέρασμα των ανισοτήτων του κοινωνικού καταμερισμού εργασίας υποβάλλοντας την ιδέα ενός ενιαίου λαού. Αντίθετα η γερμανική ρομαντική εκδοχή του εθνικισμού συμπυκνώθηκε στην άποψη «ότι η οργανωτική αρχή των πολιτισμικών χαρακτηριστικών είναι το πνεύμα των ανθρώπων, ένα «κοινό πνεύμα» στη βάση του οποίου συναρθρώνεται η πολιτισμική παράδοση κάθε εθνικού συνόλου πάνω δε στην προαναφερόμενη, υπερβατική, μεταφυσική έννοια του κοινού πνεύματος, στηρίχθηκε και αναπτύχθηκε η γερμανική λαογραφία η οποία άσκησε και επίδραση σε αρκετές ευρωπαϊκές Λαογραφίες, και μεταξύ αυτών και στην ελληνική. Βλ. ειδικότερα για την ελληνική λαογραφία και την σχέση της με τον ρομαντισμό και τον ορθολογισμό βλ. Άλκη Κυριακίδου - Νέστορος, «Ορθολογισμός και ρομαντισμός στη θεωρία της ελληνικής λαογραφίας», *Λαογραφικά Μελετήματα II*, Αθήνα 1993, σ. 89 - 92.

πολιτισμός και χρησιμοποιείται και για τη στήριξη επιχειρημάτων περί ενός δημιουργικού, μοναδικού και «περιούσιου λαού».

Η ελληνική λαογραφία, όπως και οι άλλες ευρωπαϊκές λαογραφίες, εμφανίζεται να έχει προσδιοριστεί επίσης από την ιδεολογία του εθνικισμού η οποία ωστόσο στην ελληνική της εκδοχή εδραιώνεται πάνω στην έννοια της διαχρονικής ενότητας και αδιάσπαστης συνέχειας του ελληνικού έθνους. Η εθνοκεντρική αυτή ιδεολογία «επηρεάζει» τον θεωρητικό προσανατολισμό της νεοδημιουργητής από τον Ν. Πολίτη επιστήμης της Λαογραφίας³ η οποία προσανατολίζεται προς την ανάδειξη/ απόδειξη ενός «εθνικού» πολιτισμού με διαχρονική ενότητα στο χρόνο και στον τόπο και συμβάλλει, όπως εμφαντικά τονίζουν αρκετοί μελετητές, στη συγκρότηση μιας ενιαίας, μονοπολιτισμικής εθνικής ταυτότητας (Κυριακίδου - Νέστορος 1978: 15 – 47, Δαμιανάκος 1987, Herzfeld: 1987/ 2002:170 – 179⁴). Η διαφορά από τις άλλες ευρωπαϊκές λαογραφίες είναι ότι ενώ εκείνες εντόπιζαν τις συνέχειες στον αγροτικό προβιομηχανικό κόσμο, στην Ελλάδα η συνέχεια στο χώρο και το χρόνο έφτανε χωρίς α –συνέχειες, ρήξεις και τομές στον αρχαιοελληνικό κόσμο⁵. Υπό αυτή βέβαια τη θεώρηση, ο φορέας αυτού του πολιτισμού ο «λαός», δεν νοείται ως κοινωνική κατηγορία αλλά ως άχρονη, αταξική και εξιδανικευμένη έννοια. Έτσι ενώ τα στοιχεία, τα ζώντα τεκμήρια αυτού του πολιτισμού αναζητούνται στον αγροτικό πληθυσμό, δεν είναι αυτός ο κόσμος που αναγνωρίζεται ως ο κοινωνικός φορέας/συντελεστής του⁶ αλλά ο «λαός» που ταυτίζεται με ολόκληρο το έθνος⁷. Αν και η θεωρία της συνέχειας εγκαταλείφθηκε και αν και οι μεταγενέστεροι μελετητές του «λαϊκού πολιτισμού» του πρόσφατου

---

³ Ν. Γ. Πολίτου, *Λαογραφία, Λαογραφία*, 1 (1909), σ. 7

⁴ Βλ. και την κριτική της στρουκτουραλιστικής κατασκευής του Herzfeld για το διπολισκό σχήμα της εθνικής ιδεολογίας στην Ελλάδα (του Ρωμιού και του Έλληνα), Paul Sant Cassia and Constantina Bada, *The making of the modern Greek family. Marriage and exchange in nineteenth century Athens*, Cambridge 1992, 2006 : Cambridge University Press, σ. 254 και στην ελληνική έκδοση, σ.

⁵ Μεταγενέστεροι θεωρητικοί λαογράφοι, επιχειρούν την κατανόηση της στάσης της λαογραφίας, χωρίς να αρνούνται την εμπλοκή της επιστήμης στη θεωρία της συνέχειας και της εθνοκεντρικότητας. Συνδέουν τη θέση και τις επιλογές της επιστήμης με το κυρίαρχο ιδεολογικό κλίμα της εποχής και με τις ευρύτερες κοινωνικο- ιστορικές συνθήκες εντός των οποίων η επιστήμη εδραιωνόταν. Βλ. Μ.Γ. Μερακλής, *Η συνηγορία της Λαογραφίας* Αθήνα, Ίδρυμα Αγγελικής Χατζημιχάλη- Μεταίχμιο, 2004, σ. 147 -153, Β. Πούχγερ, *Θεωρητική Λαογραφία, Έννοιες, Μέθοδοι, Θεματικές*, Αθήνα, Εκδόσεις Αρμός 2009.

⁶ Δεν λείπουν βέβαια και παλαιότερες μελέτες που προσδίδουν κοινωνικό νόημα τον φορέα του «λαϊκού» παραδοσιακού πολιτισμού, όπως είναι π.χ αυτές του Λουκόπουλου.

⁷ Ο Γ. Μέγας, σημειώνει τη σχετική συζήτηση που εκδηλώθηκε στους κόλπους της γερμανικής Λαογραφίας για το εννοιολογικό περιεχόμενο των λέξεων "Volk"- Populus (έθνος) και "vulgus" (λαϊκές τάξεις) η οποία κατέληξε στην ταύτιση της έννοιας του "λαού" με την έννοια "έθνος" και βέβαια στην απώλεια κάθε κοινωνικά προσδιορισμένου νοήματος (Γεώργιος Α. Μέγας, *Εισαγωγή εις την Λαογραφίαν*, Αθήνα 3^η εκδ. 1975).

παρελθόντος και του παρόντος προσανατολίστηκαν σε άλλες θεωρήσεις –μερικές από τις οποίες εξέφρασαν και τις νεωτερικές τάσεις της επιστήμης - ωστόσο η έννοια του «λαού» συνεχίζει να μην χρησιμοποιείται ως κοινωνιολογική κατηγορία αλλά ως αταξική έννοια που προσδιορίζει ολόκληρο το έθνος. Η προσέγγιση και μόνο των ορισμών⁸ που έδωσαν οι ακαδημαϊκοί Λαογράφοι για την επιστήμη και το αντικείμενο μελέτης της, τεκμηριώνει την παραπάνω άποψη παρά το γεγονός ότι οι ίδιοι δεν αγνοούν την ύπαρξη μιας πολιτισμικής και κοινωνικής διαστρωμάτωσης στους κόλπους του λαού. Ακόμα και ο Λουκάτος που διεύρυνε το πεδίο της λαογραφικής έρευνας και προς «τα σύγχρονα εθνογραφικά» ορίζει ότι η Λαογραφία «είναι η επιστήμη που παρακολουθεί και ερμηνεύει τις εκδηλώσεις της ζωής του λαού, πνευματικές, ψυχικές και καλλι-τεχνικές, αυτές που αποτελούν τον πολιτισμό του ίδιου του λαού και του έθνους» (Λουκάτος:1977:21).

Η Άλκη Κυριακίδου – Νέστορος η οποία αντέτεινε ως ανάγκη την ανίχνευση της ιστορικότητας του «λαϊκού πολιτισμού» και των κοινωνικών του φορέων/συντελεστών , σύνδεσε αυτόν με την παραδοσιακή κοινωνία της τουρκοκρατίας, με τις οικονομικές και κοινωνικές δομές της αλλά και τις διαδικασίες και τις κινητήριες δυνάμεις μεταβολής του, κατέληξε ωστόσο ότι στις ιδιάζουσες κοινωνικές, οικονομικές και πολιτισμικές συνθήκες που διαμόρφωνε η οθωμανική κυριαρχία αναπτύχθηκε κατά βάση ένας ενιαίος πολιτισμός, ο παραδοσιακός με κοινωνική βάση του όλο εν τέλει το κοινωνικό σώμα. Ο Μ. Μερακλής που αντιμετωπίζει τη λαογραφία και ως επιστήμη του παρόντος και αναγνωρίζει επίσης τον λαό της λαογραφίας. «ως μια πολυταξική και πολυστρωματωμένη έννοια (Μερακλής: 1984:10), ορίζει τελικά ότι η Λαογραφία έχει ένα ξεκάθαρο αντικείμενο έρευνας: τον λαό μιας χώρας, ολόκληρο τον λαό, όπως αυτός εκφράζεται μέσω του πολιτισμού του, και του πνευματικού και του υλικού, τον οποίο ο λαός συνεχώς πλάθει χρησιμοποιώντας στοιχεία της παραδόσεως μαζί με νέα στοιχεία που του προσφέρει το παρόν, οι νέες κάθε φορά συνθήκες" (Μερακλή:1971: 22). Η μη χρήση της έννοιας του λαού ως κοινωνιολογικής και πολιτισμικής κατηγορίας εκ μέρους της ελληνικής Λαογραφίας, προκύπτει κατά την άποψη αρκετών μελετητών από την ίδια η ιστορική πραγματικότητα της Ελλάδας που περιόρισε την ανάπτυξη μιας έντονης

---

⁸Βλ. Στ. Κυριακίδης, *Τί είναι Λαογραφία και εις τί δύναται να ωφελήση η σπουδή της, Θεσσαλονίκη 1937, σ. 12.* Βλ. Στ. Κυριακίδου, *Ελληνική Λαογραφία. Μέρος Α. Μνημεία του λόγου*, εν Αθήναις 1922, σ. 9, και β' έκδοση 1965). Γ. Μέγας, *Εισαγωγή εις την Λαογραφίαν* Αθήναι, έκδ 3η, 1975, σ. 9-10, Γενικότερα Άλ. Κυριακίδου - Νέστορος, *Η Θεωρία της Ελληνικής Λαογραφίας*. Κριτική ανάλυση, Αθήνα 1978.

κοινωνικής διαστρωμάτωσης της ελληνικής κοινωνίας (Πούχγερ : 1985: 13 – 16, Πούχγερ : 2011 : 19 – 26). Έτσι θεωρήθηκε ως δεδομένη η συμμετοχή όλων των κοινωνικών στρωμάτων σε έναν ενιαίο πολιτισμό , τον παραδοσιακό ή λαϊκό που παίρνει τον χαρακτήρα του εθνικού.

Υπό αυτά τα πλαίσια το πεδίο του υλικού βίου, του υλικού ευρύτερα πολιτισμού της Πλειονότητας δεν έτυχε, σε γενικές γραμμές, της ίδιας προσοχής, όσο το πεδίο της προφορικής παράδοσης, της λαϊκής λογοτεχνίας, της κοσμοθεωρίας και άλλων μορφών της πνευματικής παραγωγής. Οι λόγοι του περιορισμένου ενδιαφέροντος για τον υλικό βίο ή γενικότερα για την ίδια την καθημερινή ζωή των Πολλών, είναι φανερό ότι προσδιορίζονται από τους προαναφερόμενους θεωρητικούς προσανατολισμούς της επιστήμης τουλάχιστον κατά το τέλος του 19^{ου} αι. – αρχές 20^{ου} και όχι μόνο της ελληνικής. Αναλυτικότερα οι αναδυόμενες εθνικές ευρωπαϊκές Λαογραφίες υπό την προαναφερόμενη ρομαντική, ιδεαλιστική εν πολλοίς θεώρηση του λαϊκού πολιτισμού περιόρισαν, αρκετές από αυτές, το πεδίο έρευνας κυρίως στα πνευματικά επιτεύγματά του - στην προφορική λογοτεχνία , στη λαϊκή κοσμοαντίληψη και τον λαϊκό στοχασμό, στο αξιακό σύστημα κλπ- με αποτέλεσμα το αντικείμενο του υλικού βίου και πολιτισμού είτε να αποτελέσει ένα περιθωριακό πεδίο έρευνας των ίδιων, είτε να θεωρηθεί, αφού δεν ήταν συνδεδεμένο με τα υψηλά πνευματικά επιτεύγματα και κατάλοιπα του πολιτισμού των λαών της Ευρώπης, πεδίο έρευνας συγγενών επιστημών, όπως της εθνογραφίας ή της Εθνολογίας, επιστημών δηλαδή που είχαν ως αντικείμενο μελέτης τους μη δυτικούς, «πρωτόγονους» πολιτισμούς, τους πολιτισμούς λαών που προσεγγίζονταν , υπό την θεωρία μάλιστα του εξελικτισμού, ως λαοί χωρίς ιστορία (Wolf 2008). Στην ουσία πρόκειται για μια αξιολογική ιεράρχηση και διάκριση επιστημών, δέσμιων του κυρίαρχου δυτικού εθνοκεντρισμού και του μονοδιάστατου, α priori ανώτερου, δυτικού πολιτισμού. Το αποτέλεσμα ήταν ο διαχωρισμός προς το τέλος του 19^{ου} -αρχές 20 αλλά και μετέπειτα και η αποσύνδεση των δύο επιστημονικών κλάδων, ταυτίζοντας το Folklore με τη μελέτη των πολιτισμικών επιβιωμάτων και μάλιστα αυτών που εκφράζουν την «νοητική και πνευματική πλευράν της ανθρωπότητας». Προς μια τέτοια κατεύθυνση κινήθηκε π.χ. η Λαογραφία στην Αγγλία (Folklore όπως την ονόμασε το 1846 ο William Thoms) που ορίστηκε ως επιστήμη των επιβιώσεων: αι επιβιώσασαι προλήψεις και παραδόσεις, αι ιδέαι αι οποίαι ευρίσκονται εν τη εποχή ημών αλλά δεν προέρχονται εξ αυτής » (Μερακλής 1981: 5), ως επιστήμη αναλυτικότερα της συγκέντρωσης, διάσωσης και μελέτης των επιβιώσεων και των

καταλοίπων του αγροτικού παραδοσιακού πολιτισμού ο οποίος χάνεται εξαιτίας των αλλαγών που συμβαίνουν στα δεδομένα της νέας βιομηχανικής πλέον κοινωνίας (Αυδίκος 2009: 48 – 50, Πούχγερ 2009.) Σε άλλες χώρες (της ανατολικής κυρίως Ευρώπης) η πρώην ενιαία λαογραφική ύλη, διαχωρίστηκε με άλλον τρόπο. Η τεχνολογική περιγραφή του "υλικού βίου", οι τέχνες και τα επαγγέλματα, ο υλικός γενικότερα πολιτισμός ιστορικών λαών, μαζί με τον κύκλο των εθίμων έγιναν αντικείμενο της εθνολογίας⁹ και ως αντικείμενο της λαογραφίας (Folklore) απέμεινε η μελέτη της λαϊκής λογοτεχνίας, η διασωμένη στοματική παράδοση. Με τον διαχωρισμό των πνευματικών και των υλικών διαστάσεων του λαϊκού πολιτισμού διαφώνησαν αρκετοί μελετητές (Viegelmann 1970: 187-193, Μερακλής 1971:19)¹⁰ αλλά από μian άλλη οπτική επισημαίνεται ότι η από κοινού, η μη διαχωρισμένη σε επιστημονικούς κλάδους μελέτη του υλικού και πνευματικού πολιτισμού των συνηθισμένων ανθρώπων , «του λαού» (σε αντίθεση με την κατά επιστημονικό κλάδο μελέτη των υλικών και πνευματικών επιτευγμάτων του λόγιου ή γραπτού πολιτισμού (Proop 1984: 5-11) ίσως να εκπορεύεται από την μη αναγνώριση στα «λαϊκά στρώματα της ικανότητας να έχουν επίσης πνευματική ή καλλιτεχνική παραγωγή, δημιουργικότητα. Σε γενικές γραμμές, σημειώνει ο Σ. Δημητρίου "περιφρονήθηκε συστηματικά ή και πολεμήθηκε η καλλιτεχνική παράδοση των λαϊκών στρωμάτων, με αποτέλεσμα τη συμβιβαστική λύση της στροφής στους αρχαίους" (Δημητρίου 1993: 26).

Επανερχόμενοι στην ελληνική λαογραφία σημειώνεται ότι αν στο πεδίο έρευνάς της παρέμειναν όλες οι διαστάσεις του πολιτισμού (υλικές, κοινωνικές , πνευματικές), ωστόσο η προσέγγιση της υλικής τουλάχιστον διάστασης είναι ιδιαίτερα περιορισμένη. Ήδη ο ιδρυτής της επιστήμης Ν. Πολίτης, ορίζοντας το αντικείμενό της δεν αναφέρεται στο πεδίο του υλικού βίου και αυτή η αποσιώπηση από τον Κυριακίδη τονίζει ότι η Λαογραφία εξετάζει *"τας κατά παράδοσιν διά λόγων, πράξεων ή ενεργειών εκδηλώσεων του ψυχικού και κοινωνικού βίου του λαού..."* (Πολίτης 1909:7) . Γίνεται φανερό ότι απουσιάζει από τον παραπάνω ορισμό, όπως

---

⁹ Η οποία βέβαια ως όρος και περιεχόμενο συνέχισε τουλάχιστον ως τον δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο να έχει την πρωταρχική ενασχόλησή της, τη συγκριτική δηλαδή μελέτη των έξω ευρωπαϊκών πολιτισμών, και των «κατά φύσιν λαών» .

¹⁰ Οικονόμου Ανδρομάχη, Ο Ν.Γ. Πολίτης και η σπουδή του υλικού παραδοσιακού πολιτισμού «, Πρακτικά, Διεθνές Επιστημονικό Συνέδριο (Αθήνα, 4-6 Δεκεμβρίου 2003) «Ο Ν. Πολίτης και το Κέντρο Ερεύνες της Ελληνικής Λαογραφίας», Κέντρο Ερεύνες της Ελληνικής Λαογραφίας, υπό εκτύπωση, όπου σημειώνεται ότι Σε κάποιες χώρες , όπως π.χ. στη Γαλλία διευρύνονται και εμπλουτίζονται οι λαογραφικές σπουδές με την μελέτη του υλικού βίου και πολιτισμού.

επισημαίνει και ο Κυριακίδης (1953), η αναφορά στον υλικό βίο, ως αυτόνομο ερευνητικό πεδίο ως πεδίο δηλαδή που δεν εντάσσεται σε άλλο – στου κοινωνικού βίου στην προκείμενη περίπτωση). Μια ένταξη βέβαια του αντικειμένου της οικονομίας και του υλικού βίου στο κοινωνικό βίο κάθε άλλο παρά υποτίμηση θα σήμαινε αν αυτή η ένταξη, ως προσέγγιση, υπονοούσε μελέτη σχέσεων ανάμεσα στο οικονομικό / υλικό και κοινωνικό πεδίο. Θα μπορούσε μάλιστα μια τέτοια οπτική να ήταν και η καταλληλότερη όταν μελετώνται «παραδοσιακές» προκαπιταλιστικές κοινωνικές δομές όπου η οικονομία δεν αναδεικνύεται οπωσδήποτε ως ο καθοριστικός παράγοντας στις κοινωνικές σχέσεις και στην κοινωνική μεταβολή (Νιτσιάκος 2008 : 8). Σε κάθε πάντως περίπτωση αν και μεταγενέστεροι μελετητές της θεωρίας και της μεθόδου του Πολίτη υποστηρίζουν ότι επί μέρους θέματα του υλικού βίου και πολιτισμού είχαν συμπεριληφθεί στο διάγραμμα ύλης που ο ίδιος συνέταξε (Μερakλής 1999: 75 – 90, Οικονόμου 2003) ωστόσο δεν μπορεί να παραβλεφθεί ότι η υποτιμημένη θέση του υλικού βίου ως ερευνητικού αντικειμένου γίνεται εμφανής όχι μόνο στη βιβλιογραφία της περιόδου αλλά και στη μεταγενέστερη όπου θεωρείται ότι έχει γίνει μια πρόοδος στις λαογραφικές σπουδές του υλικού πολιτισμού (1921-1938). Ενδεικτικά και μόνο αναφέρεται ότι τα λήμματα της βιβλιογραφίας γύρω από θέματα του πνευματικού βίου είναι 4150 ενώ του υλικού βίου μόνο 621 (Παπαδόπουλος:1978, Μερakλής:1999 :82). Πρόκειται, όπως ήδη σημειώθηκε για το αποτέλεσμα της ίδιας της θεωρίας και της μεθόδου, η οποία συνέχισε να ασκεί μια επίδραση που καθιστούσε κυρίαρχο αντικείμενό της τα μνημεία του λόγου, θεωρώντας προφανώς τα προαναφερόμενα πολιτισμικά στοιχεία ως τα μόνα ικανά και ανθεκτικά στο χρόνο πολιτισμικά επιβιώματα μιας μακράς στο χρόνο και στον τόπο συνέχειας. Διαπιστώνεται και στο σημείο αυτό ότι παλαιότερες θεωρήσεις αν και παραμερίστηκαν άφησαν οπωσδήποτε τα ίχνη της πάνω στην έρευνα και όχι μόνον. Ειδικότερα η αρχαιολογία και η μονοδιάστατη αντίληψη για τον ελληνικό πολιτισμό με ύψιστο σημείο αναφοράς του τον αρχαιοελληνικό, φαίνεται ότι δημιούργησε τόσο ισχυρά στερεότυπα που εμφανίζονται ανθεκτικά μέχρι σήμερα στο συλλογικό σώμα και στους ασκούντες την πολιτιστική π.χ. πολιτική αν κρίνουμε από την υψηλά ιεραρχημένη θέση που κατέχει ο αρχαιοελληνικός πολιτισμός στη χάραξη της μουσειακής ή ευρύτερα της πολιτιστικής πολιτικής (Μπάδα 2003)

Σε επίπεδο μεθοδολογίας εφαρμόστηκε, η αρχαιογνωστική, λημματογραφική, γλωσσολογική εν πολλοίς προσέγγιση, με την έννοια ότι το συλλεγόμενο και

ταξινομούμενο υλικό δεν ήταν τα ίδια τα αντικείμενα αλλά τα γλωσσικά στοιχεία, ο λόγος για αυτά και οι εθιμικές εκδηλώσεις που τα πλαισιώνουν. Υπό αυτήν την θεώρηση είναι φανερό ότι δεν ήταν δυνατή η μελέτη του αντικειμένου ως υλική παραγωγή και ως άυλη επίσης .

Η κατοπινή πορεία της ελληνικής τουλάχιστον λαογραφικής έρευνας για τον υλικό πολιτισμό δείχνει ότι χρειάστηκε να φτάσουμε στη δεκαετία του 60 για να διαμορφωθεί και να προωθηθεί από την ακαδημαϊκή τουλάχιστον λαογραφία η πρόταση μιας εθνογραφικής καταρχήν προσέγγισης του αντικειμένου και ιστορικοεθνογραφικής στη συνέχεια. Είχε προηγηθεί μια έρευνα του υλικού βίου¹¹ και πολιτισμού που εκφράζεται με δύο κυρίως τάσεις κατά τις περίοδο 1920 – 1950: α) με τις σημαντικές προσπάθειες καταγραφής, μελέτης και προβολής της λαϊκής τέχνης και αισθητικής που προώθησε η Αγγ. Χατζημιχάλη¹² και β) με την εθνογραφική καταγραφή του καθημερινού χωρικού βίου και πολιτισμού που έκανε με τις μελέτες του ο Δημ. Λουκόπουλος¹³ και πολλοί άλλοι εξω – ακαδημαϊκοί κυρίως ερευνητές¹⁴ το έργο των οποίων, εντασσόμενο στη μια ή στην άλλη κατεύθυνση, αναδεικνύει το εύρος και την πολλαπλότητα προσέγγισης του πεδίου έρευνας του υλικού βίου. Η προσέγγιση της Χατζημιχάλη για την λαϊκή τέχνη - ειδικότερα στο ύστερο έργο της που τείνει όλο και περισσότερο να είναι αποκλειστικά αισθητική εντάσσεται σε ένα ευρύτερο ρεύμα που συνδέεται με τη συγκρότηση της νέας ιδεολογίας της νέο- ελληνικότητας. Η αναζήτηση ειδικότερα της αισθητικής

¹¹ Όψεις της καθημερινής ζωής και του πολιτισμού δίνονται σε παλιότερες επίσης μελέτες (18^{οο} – 19^{οο} αι) που αναφέρονται στη γεωγραφία, χωρογραφία τοπογραφία, εθνολογική και ποσοτική σύσταση των κατοίκων, τη γλώσσα, στα ήθη και τα έθιμα τοπικών κοινωνιών (Βλ. Ν. Κυριακίδου - Νέστορος, *Η θεωρία της Ελληνικής Λαογραφίας*, , ό.π., σ. 49-57).

¹² Η Αγγελική Χατζημιχάλη, έδρασε ως πρωτεργάτης για τη μελέτη και διάσωση της λαϊκής τέχνης για την ανάδειξη και την «αυθεντική» αναπαραγωγή της στην εποχή της. Προς αυτόν τον σκοπό συνέβαλε τα μέγιστα στην ίδρυση και λειτουργία σχολών και οργανισμών χειροτεχνίας και λαϊκής τέχνης (Το 1937 π.χ. η Αγγελική Χατζημιχάλη ιδρύει το Σύνδεσμο Ελληνικής Χειροτεχνίας, που από το 1957 μεταβάλλεται σε Κρατικό Οργανισμό Χειροτεχνίας. Με δική της επίσης παρότρυνση πρωτοϊδρύθηκαν έτσι στα προγενέστερα ακμάζοντα κέντρα χειροτεχνικής δραστηριότητας, συντεχνιακής κυρίως οργάνωσης (Γιάννενα, Κοζάνη και αλλού), σχολές εκμάθησης διάφορων μορφών της παραδοσιακής λαϊκής τέχνης (ασημουργίας, ξυλογλυπτικής, υφαντικής, ταπητουργίας κλπ). Η συνέχιση π.χ. της ασημουργίας, της μεταλλοτεχνίας κλπ στα Γιάννενα έγινε εφικτή χάρις στην ίδρυση της πρώτης Σχολής Γ. Σταύρου και στη συνέχεια με την ίδρυση της Σχολής του Εθνικού Οργανισμού Ελληνικής Χειροτεχνίας και ΟΑΕΔ αντίστοιχα όπου μαθήτευσαν οι κατοπινοί τεχνίτες του ασημιού, του ξύλου και άλλων υλικών.

¹³ Δ. Λουκόπουλου, : "Αιτωλικά οικήσεις, σκευή και τροφαί" (1925), : "Πώς υφαίνονται και ντύνονται οι Αιτωλοί" (1927), ("Ποιμενικά της Ρούμελης", 1930 και "Γεωργικά της Ρούμελης", 1938).

¹⁴ Για την αποτίμηση του σημαντικού έργου των εξω- ακαδημαϊκών ερευνητών για το αντικείμενο μελέτης του υλικού βίου και πολιτισμού στην Ελλάδα βλ. Στ. Παπαδόπουλος : « Η χαλκοτεχνία στον ελληνικό χώρο (1900 – 1975), Ναύπλιο 1982. Γενικότερα βλ. Στ. Παπαδόπουλος, *Μουσειολογικά – Ανθρωπολογικά*, Αθήνα, Ίδρυμα Τράπεζας Πειραιώς 2003 . Οικονόμου Ανδρομάχη, «Η μελέτη και η αξιοποίηση του υλικού πολιτισμού» στο *Παραδοσιακές τέχνες και επαγγέλματα*, Πρακτικά Γ' Συμποσίου Στεμνίτσα 10-11 Νοεμβρίου 2000, Αθήνα 2002, σ. 51-65

διάστασης στα χειροτεχνικά αντικείμενα και η μονοδιάσταση συχνά ανακήρυξή τους σε αποκλειστικά αντικείμενα τέχνης μας παραπέμπει στους όρους παραγωγής και αναπαραγωγής το ιδεολογήματος της λαϊκής ψυχής, της εθνικής ψυχής εν τέλει με συνέχεια στο χώρο και στο χρόνο. Η ανάδειξη της ιδεολογίας της νεοελληνικότητας¹⁵ που εξωτέρικευε την ανάγκη εμφάνισης ενός νεοελληνικού πλέον αισθητικού ύφους διαμόρφωσε την εξιδανικευμένη εικόνα του λαϊκού τεχνίτη – δημιουργού, του εξίσου με το αρχαιοελληνικό πρότυπο, δημιουργικού και υψηλά επίσης αισθητικού. Έτσι το ενδιαφέρον για την έρευνα της λαϊκής τέχνης κατευθύνθηκε προς το «ωραίο» αντικείμενο και τις υποκειμενικές αισθητικές αναλύσεις.

Η καθοριστική στροφή γίνεται με τον Δ. Λουκάτο, ο οποίος εισηγήθηκε, προσπερνώντας τις προγενέστερες θεωρητικές και μεθοδολογικές προσεγγίσεις (της συνέχειας, της αισθητικής θεώρησης, και των ιδεολογικών πλαισίων της αρχαιοελληνικότητας ή νεοελληνικότητας αντίστοιχα), την ανάπτυξη μιας Λαογραφίας και Εθνογραφίας, προκειμένου να γίνει δυνατή η τεκμηριωμένη και συνολική διερεύνηση και κατανόηση της κοινωνίας και του πολιτισμού του πρόσφατου παρελθόντος αλλά και του παρόντος, δεδομένου ότι ήταν επίσης ο εισηγητής της στροφής της λαογραφικής έρευνας και προς τη σύγχρονη καθημερινή ζωή των πληθυσμών των πόλεων (Λουκάτος: 1963). Στο κείμενο ειδικότερα που εισηγείται την εθνογραφική οπτική σημειώνει χαρακτηριστικά ότι η Εθνογραφία αναφέρεται *«στη μελέτη των λαών, την καταγραφή όλων τους των εκδηλώσεων όχι μόνο των πνευματικών και των κοινωνικών, αλλά και των «τεχνικών», που αποτελούσαν σοβαρό προστάδιο του πολιτισμού όλων μας»* (Λουκάτος 1968). Αργότερα δε στο βιβλίο του «Εισαγωγή στην Ελληνική Λαογραφία (1978), αναφερόμενος στη λαϊκή βιοτεχνία και τέχνη εισηγείται την μεθοδική περιγραφή και καταγραφή της λαϊκής βιοτεχνίας ξεκινώντας από την τεχνολογία της και φτάνοντας ως την αισθητική και πολιτισμική της υπόσταση και αξία. Η εθνογραφική οπτική του Λουκάτου για τη μελέτη του υλικού βίου και της προβιομηχανικής τεχνολογίας / τέχνης, εκφράστηκε πρόσθετα με τον τρόπο και τα κριτήρια συλλογής και κατάταξης της πανεπιστημιακής μουσειακής συλλογής που ο ίδιος με τη συμμετοχή των φοιτητών του πρωτοανέπτυξε κατά το χρονικό διάστημα που κατείχε την έδρα της Λαογραφίας στη Φιλοσοφική Σχολή Ιωαννίνων. Μέσω της διαδικασίας της

---

¹⁵ Η αναζήτηση της ελληνικότητας θα εκφραστεί επίσης με την ανακάλυψη του Θεόφιλου, του Μακρυγιάννη, του θεάτρου σκιών κλπ.

συλλογής και της κατάταξης μύησε στην επιτόπια έρευνα , στην εθνογραφική καταγραφή και στην ταξινόμηση, στη μελέτη και έρευνα του υλικού πολιτισμού με βάση το κριτήριο της χρηστικότητας που είχε κάθε αντικείμενο στην καθημερινή ζωή και όχι με βάση το κριτήριο της αισθητικής, που ως τότε πρυτάνευε στα λαογραφικά μουσεία και στις συλλογές (Μπάδα 2003^α :141 – 152, Μπάδα: 2008: 117 – 126). Από εκεί και ύστερα η έρευνα του υλικού βίου και πολιτισμού επικεντρώνει το ενδιαφέρον στην ιστορικο -εθνογραφική μελέτη της προβιομηχανικής τεχνολογίας και χειροτεχνικής παραγωγής και αυτή προωθείται τόσο στον ακαδημαϊκό χώρο όσο και στον εξωακαδημαϊκό. Σημαντικές προς την κατεύθυνση αυτή είναι η εργασία της Αλ. Νέστορος Κυριακίδου για τα Υφαντά της Μακεδονίας και Θράκης (1964), του Κίτσου Μακρή για την Χειροτεχνία και άλλες νεότερες, όπως του Φλωράκη για την μαρμαροτεχνία κλπ, του Στ. Παπαδόπουλου για την Χαλκοτεχνία και τους Χαλκουργούς¹⁶ . Στη συνέχεια η ελληνική λαογραφία ενσωμάτωσε προς όφελός της, όπως άλλωστε συμβαίνει και με άλλες ευρωπαϊκές λαογραφίες με γοργότερους ρυθμούς , μια εθνογραφική και μια ιστορική οπτική αξιοποιώντας τη τάση σύγκλισης των επιστημών. Στα δεδομένα αυτά η Άλκη Κυριακίδου – Νέστορος προώθησε την ιστορική εθνογραφία για τη μελέτη «του παραδοσιακού πολιτισμού», ενσωμάτωσε δηλαδή την αντίληψη της ιστορικής αλλαγής στη μελέτη του προβιομηχανικού τρόπου ζωής και πολιτισμού, με εργαλεία και θεώρηση εθνογραφική/ανθρωπολογική (δηλαδή μέσω της συγχρονικής ανάλυσης των σχέσεων που υπάρχουν ανάμεσα στα συστατικά στοιχεία του πολιτισμού μιας κοινωνίας του παρελθόντος στο παρόν)¹⁷.

Ο Μερακλής επίσης ενδιαφέρθηκε για την ιστορική του λαϊκού πολιτισμού και για την προώθηση της έρευνας του υλικού πολιτισμού, ενισχύοντάς την κυρίως με την ανάθεση και εκπόνηση διδακτορικών διατριβών με σχετικά θέματα¹⁸. Ο ίδιος ωστόσο δεν συμπεριέλαβε στο διάγραμμά του τον υλικό βίο και πολιτισμό ως αυτοτελές πεδίο. Αυτή η θέση του απέναντι στο αντικείμενο μπορεί να ερμηνευτεί αν συσχετιστεί με την προτεινόμενη θεώρησή του που αντιμετωπίζει όλες τις πολιτισμικές εκφράσεις και δραστηριότητες ως κοινωνικά φαινόμενα και το

---

¹⁶ Στ. Παπαδόπουλου, *Η χαλκοτεχνία στον ελληνικό χώρο (1900 - 1975), κατά τις προφορικές μαρτυρίες των χαλκουργών*, τ. 1, Πελοποννησιακό Λαογραφικό Ίδρυμα Ναυπλίου, 1982, σ. 9-37 όπου και η σχετική βιβλιογραφία της έρευνας.

¹⁷ Βλ. Αλ. Νέστορος-Κυριακίδου, «Λαογραφία και ανθρωπιστικές σπουδές», πολυγρ. εκδ. 1976. σ. 40

¹⁸ Ένας σημαντικός αριθμός διδακτορικών διατριβών εκπονήθηκαν υπό την επίβλεψη του με θέματα του υλικού βίου και πολιτισμού και με προσανατολισμό την απόδοση της ιστορικότητας των αντικειμένων που μελετούσαν (βλ. Αλεξιάδης 2010 : 24 – 25, όπου η βιβλιογραφική αναφορά σε αρκετές σχετικές μελέτες αλλά και σε άλλες της περιόδου του 80

ερευνητικό σχήμα¹⁹ που πρότεινε εκφράζει αυτή τη θεώρηση της κοινωνικής καθολικότητας των πολιτισμικών φαινομένων τόσο του παρελθόντος όσο και του παρόντος, δεδομένου ότι έδωσε έμφαση και στη συγχρονική διάσταση του λαϊκού πολιτισμού θεωρώντας την ύπαρξή του και την ανάπτυξή του δυνατή στα δεδομένα του σύγχρονου κόσμου (Μερακλής 1973, Bausinger: 2009). Ας σημειωθεί πολύ συνοπτικά ότι η ανάπτυξη της Λαογραφίας/Εθνογραφίας ή Ευρωπαϊκής Εθνολογίας όπως ονομάστηκε στη Σκανδιναβία και αλλού (Πούχγερ:2009: 98 – 120) και ως συγχρονικής επιστήμης είχε ως θετικό αποτέλεσμα τη διεύρυνση καταρχήν του κλασικού πεδίου έρευνάς της (τους εθνικούς δηλαδή ή αγροτικούς ή οικείους και οίκοι πολιτισμούς της Ευρώπης) και προς τον πολιτισμό των εργατικών στρωμάτων ή άλλων ομάδων του αστικού κόσμου. Ο πολιτισμός άλλωστε της εργατικής τάξης και της λαϊκής κουλτούρας²⁰ ευρύτερα, έγινε ένα δημοφιλές αντικείμενο της ιστορικο – ανθρωπολογικής έρευνας στη Γαλλία, Γερμανία , Μεγάλη Βρετανία και Ιταλία, Αυστρία, ΗΡΑ κλπ. και διαμόρφωσε μια πλούσια βιβλιογραφία επικεντρωμένη είτε προς μια εθνογραφία της καθημερινής ζωής , προς την μελέτη ειδικότερα της συμβολικής αξίας της καθημερινής ζωής, είτε προς μια προσέγγιση που λαμβάνει υπόψη τη δράση των πολιτισμικών παραγόντων στην ιστορική διαδικασία διαμόρφωσης της εργατικής τάξης και συνείδησης . Στη συνέχεια στράφηκε και προς τη μελέτη των άλλων πολιτισμών του εδώ, των πολιτισμών δηλαδή των πρώην δηλαδή εξωευρωπαϊκών πολιτισμών²¹, πολιτισμών που λόγω των αποικιοποιήσεων, των μαζικών μεταναστεύσεων, της παγκοσμιοποίησης και της έντονης κινητικότητας ανθρώπων , ιδεών, προϊόντων κλπ. δεν βρίσκονται μόνο στο αλλού αλλά και στο εδώ. Όλα αυτά οδηγούν, όπως σημειώνει ο Πούχγερ σε μια ‘αποεθνικοποίηση’ ως ένα βαθμό της λαογραφίας με την έννοια ότι αναγνώρισε και αυτή ότι τα εθνικά σύνορα δεν εμπεριέχουν πια μόνο τον δικό μας, οικείο πολιτισμό, αλλά και τον ως χθες άλλο

---

¹⁹ Το προτεινόμενο από τον ίδιο σχήμα εκφράζει την κοινωνική καθολικότητα: α) κοινωνική συγκρότηση όπου εγγράφεται η παραγωγή (επαγγέλματα, τεχνολογία= ως το σύνολο των εργαλείων του παρόντος και του παρελθόντος) και η χρήση των αγαθών (τροφή, κατοικία ένδυση, άλλα καταναλωτικά αγαθά), β) ήθη και έθιμα και γ) τέχνη (του λόγου, μουσική, χορός, ζωγραφική, γλυπτική κλπ., θέατρο, χειροτεχνία).

²⁰ Για μια συνοπτική παρουσίαση της ιστορικής έρευνας για την λαϊκή κουλτούρα και των πολιτισμικών σπουδών βλ. P.Burke, *Τι είναι πολιτισμική ιστορία*, ό.π., σ. 63 – 66, Ίγκερς, ό.π., σ. 287 – 292. Γενικότερα βλ. Chandra Mukerji and M. Schudson(eds), *Rethinking popular culture. Contemporary perspectives in cultural studies*, University of California Press.

²¹ Για τους ορισμούς του πολιτισμού βλ. Σωτ. Δημητρίου, «Το πεδίο των ορισμών της κουλτούρας στην Ανθρωπολογία», *Ουτοπία* 43(2001), σ. 37 -56

Τονίσθηκε ήδη ότι η έννοια της ιστορικότητας διαμόρφωσε τη νέα θεώρηση της λαογραφίας της ελληνικής και ευρύτερα των ευρωπαϊκών λαογραφιών. Η έρευνα αναλυτικότερα προσανατολίστηκε προς την απόδοση της ιστορικότητας των φαινομένων της καθημερινής ζωής και των κοινωνικών συντελεστών τους που είναι τα μη προνομιούχα κοινωνικά στρώματα. Κι εδώ η Νέα Λαογραφία / Νέα Ευρωπαϊκή Εθνολογία συνάντησε με ευτυχή τρόπο, την Πολιτισμική Ιστορία και την Ιστορική Ανθρωπολογία και το αντικείμενο μελέτης της, ο λαϊκός πολιτισμός, έγινε περισσότερο αντιληπτός ως ο πολιτισμός της καθημερινής ζωής και ως πολιτισμός των μη προνομιούχων, των σιωπηρών στρωμάτων της αγροτικής προβιομηχανικής κοινωνίας και των λαϊκών στρωμάτων της αστικής – καπιταλιστικής κοινωνίας. Η έννοια « λαϊκή κουλτούρα» έγινε άλλωστε αντικείμενο έντονης αντιπαράθεσης και συζήτησης²² σχετικά με τα θέματα ορισμού και περιεχομένου της, με θέματα που έχουν σχέση με το ποιοι είναι οι κοινωνικοί συντελεστές της, θέματα σχέσεων της με τη λόγια και απασχόλησε τόσο τη λαογραφία, όσο και την Ιστορία. Σε αυτά τα πλαίσια νεότεροι μελετητές και της ελληνικής Λαογραφίας / Εθνογραφίας συνεχίζοντας την ιστορικό – ανθρωπολογική θεώρηση που ανέπτυξε κυρίως η Κυριακίδου αλλά και ο Μερακλής και, εμμένοντας στην ανάγκη προσδιορισμού των ιστορικών όρων ύπαρξης, ανάπτυξης και μετασχηματισμού της λαϊκής κουλτούρας και της κοινωνικής της βάσης στην Ελλάδα, προσέγγισαν κάποιοι από αυτούς και την έννοια του «λαού» ως κοινωνική πλέον κατηγορία²³.

---

²² Μεταξύ των θεωρητικών στοχαστών που ασχολήθηκαν με το θέμα της « λαϊκής κουλτούρας », είναι ο R. Chartier (*Cultural History*, Cambridge, Cambridge University Press 1988,), ο Jacques Revel, O St. Hall, *Notes on reconstructing the “popular”* In: R Sammuel , *People’s History and Socialist Theory*, 1981, ο Michel de Certeau, *The practice of every day life* , C. Ginzburg, ο R Sammuel , *People’s History and Socialist Theory*, 1981, Peter Burke, *Peter Burke, The popular culture in Early Modern Europe.*, 1978.

²³ Πβ., Αντόνιο Γκράμισι, *Λογοτεχνία και εθνική ζωή*, τ. Ε, Αθήνα 1981, σ. 324, Τζ. Πετρόνιο, «Λαϊκός Πολιτισμός», *Αντί* 347 (1987), σ. 31 –32. Ειδικότερα, Ευαγ. Ντάτση - Δάλλα, « Ο λαός της Λαογραφίας. Το ιδεολογικό περιεχόμενο, *Ο Πολίτης* τ. 108 (1990). Επί μέρους άλλωστε μελέτες της κοινωνίας και του πολιτισμού της περιόδου τουρκοκρατίας φέρνει στην επιφάνεια μια κοινωνία που τουλάχιστον από τον 18ο αι. έχει επιτρέψει την συνύπαρξη δύο μορφών πολιτισμού που έχουν ως φορείς τους και συντελεστές τους διαφορετικές κοινωνικές ομάδες. Ο ένας συνδέεται με τις ηγετικές κοινωνικές ομάδες (τον Κλήρο, τους Εμπόρους των μεγάλων αποστάσεων, τους Γαιοκτήμονες, τους Κοτσαμπάσηδες, τους Φαναριώτες) ενώ ο άλλος, ο "λαϊκός" ακουμπά στα φτωχά αγροτικά στρώματα της υπαίθρου και τα αντίστοιχα των πόλεων. Μπορούμε βέβαια να θεωρούμε βέβαιη τη συμμετοχή των πρώτων κοινωνικών ομάδων στο λαϊκό πολιτισμό αλλά μπορούμε επίσης να υποθέσουμε ότι αυτή η συμμετοχή συμβαίνει και λειτουργεί συμπληρωματικά στον πολιτισμό που οι παραπάνω κοινωνικές ομάδες παρήγαγαν και κατανάλωναν. Και αν στο επίπεδο της κοσμοθεωρίας και των αντιλήψεων εκδηλωνόταν μια περισσότερο κοινή και ενιαία στάση όλων, στο υλικό και κοινωνικό επίπεδο οι κοινωνικές και πολιτισμικές διαστρωματώσεις εκφράζονται πολύ καθαρά (Κων. Μπάδα, *Εισαγωγή στην κοινωνική ζωή των αντικειμένων*, Πανεπιστημιακές Παραδόσεις , Ιωάννινα 1993) .

Στη συνέχεια με μια περισσότερο ανθρωπολογική προσέγγιση του λαϊκού πολιτισμού τέθηκαν ζητήματα ταυτότητας και ετερότητας διερευνώντας τους τρόπους με τους οποίους εκφράζεται η λαϊκή π.χ. ιδεολογία, ή στους τρόπους που διαχειρίζεται τις πολιτισμικές μορφές που βρίσκονται στο μεταίχμιο μεταξύ του λαϊκού και του λόγιου πολιτισμού. Εν ολίγοις αναγνωρίζεται ως ιστορικό υποκείμενο, ως δρων προπάντων υποκείμενο που καθιστά ως πεδία δράσης επιλεγμένες ή μη πολιτισμικές εκφράσεις και προϊόντα και συγκροτεί μέσω αυτών την ταυτότητα των λαϊκών στρωμάτων ως ετερότητας προς τις εκάστοτε κυρίαρχες (προεθνικές, εθνικές, θρησκευτικές κλπ ταυτότητες και ιδεολογίες)²⁴. Πρόκειται γενικά για μια εξέλιξη της ίδιας της επιστήμης που τις επέτρεψε να συνυπάρχει και να συνδιαλέγεται με τις άλλες επιστήμες μελέτης των κοινωνικών και πολιτισμικών φαινομένων, οι οποίες άλλωστε είχαν ανοίξει τον δρόμο των συγκλίσεών τους και της διεπιστημονικής έρευνας. Η νέα π.χ. ιστοριογραφική θεώρηση οδήγησε την ανάπτυξη επί μέρους κλάδων όπως της ιστορικής ανθρωπολογίας ή της πολιτισμικής ιστορίας, οι οποίοι συνδέθηκαν σε σημαντικό βαθμό με τη διερεύνηση όψεων της καθημερινής ζωής και του υλικού πολιτισμού. Η αλληλεπίδραση ανάμεσα στην Εθνογραφία/ Ανθρωπολογία και στην Ιστορία είναι αποτέλεσμα του προβληματισμού που γέννησε αφενός ο κλονισμός της θέσης περί μιας δομημένης, σίγουρης έννοιας της ιστορίας και αφετέρου της αποδοχής εκ μέρους της Ανθρωπολογίας ότι οι κοινωνίες που μελετούσε είναι και αυτές συνδεδεμένες με την ιστορική κίνηση και την ιστορικότητα²⁵. Το αποτέλεσμα ήταν η ιστορικοποίηση²⁶

---

²⁴ Βλ. Στ. Δαμιανάκος, *Κοινωνιολογία του Ρεμπέτικου*, Αθήνα 1976, Στ. Δαμιανάκος, *Παράδοση ανταρσίας και λαϊκός πολιτισμός*, Αθήνα 1987 : Πλήθρον και για μια σχετική κριτική προσέγγιση του έργου του Δαμιανάκου βλ. Χρ. Δερμεντζόπουλος, «Η συγκρότηση της έννοιας *Λαϊκός Πολιτισμός* στο έργο του Στάθη Δαμιανάκου. Ιδεολογικά και μεθοδολογικά ζητήματα», στο Χρ. Δερμεντζόπουλος / Β. Νιτσιάκος, (επιμέλεια), *Όψεις του λαϊκού πολιτισμού. Μνήμη Στάθη Δαμιανάκου*, Πλήθρον:Αθήνα. Ο προβληματισμός του για τις κουλτούρες αντίστασης, για τους όρους διαμόρφωσης και για τα προσδιοριστικά τους χαρακτηριστικά, και η προσέγγιση της λαϊκής κουλτούρας και μνήμης ως κουλτούρα ετερότητας και αντίστασης εκφράζεται συνολικότερα στο τεύχος του *Ουτοπίας* που επιμελήθηκε. *Ουτοπία*, 43(2001). Ως ενδεικτικές μελέτες που προσέγγισαν όψεις της λαϊκής κουλτούρας και ιδεολογίας και συζήτησαν θέματα σχέσεων με την λόγια θα μπορούσαν να αναφερθούν του Γ. Κιουρτσάκη, *Προφορική παράδοση και ομαδική δημιουργία, Το παράδειγμα του καραγκιόζη*, Αθήνα 1983, Κ. Κιουρτσάκη, *Καρναβάλι και Καραγκιόζης. Οι ρίζες και οι μεταμορφώσεις του λαϊκού γέλιου*, Αθήνα, Κέδρος 1985. Επίσης Ευαγ. Ντάτση – Δάλλα, *Πολιτισμική ηγεμονία και λαϊκός πολιτισμός*, Αθήνα 1999 : "Ελληνικά Γράμματα".

²⁵ Βλ. Σιβ. Δημητρίου-Κοτσώνη και Σ. Δημητρίου, *Ανθρωπολογία και Ιστορία*, ό.π., σ. . Δήμητρα Γκέφου - Μαδιανού, *Πολιτισμός και Εθνογραφία. Από τον Εθνογραφικό Ρεαλισμό στην Πολιτισμική κριτική*, Αθήνα 1999:Ελληνικά Γράμματα, Σειρά:Ανθρωπολογικοί Ορίζοντες

²⁶ Βλ. Ενδεικτικά Μ. Sahllins, «Other times other customs: The Anthropology of History», *Am. Anthropology* 85, 3 (1983),p.534. Ο Μ. Sahllins θεωρείται ότι έθεσε τις θεωρητικές βάσεις για την ανάπτυξη της ιστορικοποιημένης, όπως λέγεται ανθρωπολογίας. Ο αναθεωρητικός του λόγος συνέβαλε στην απομάκρυνση της ανθρωπολογικής ματιάς από την έννοια της δομής, αναδεικνύοντας

του αναλυτικού αντικειμένου της Ανθρωπολογίας (μέσα από ένα πλήθος προσεγγίσεων, τάσεων και σχολών που την πραγμάτωσαν), η σύνδεση δηλαδή του πολιτισμού και των ασυνείδητων εσωτερων δομών με την ιστορία και η προσέγγιση του πολιτισμικού πεδίου όχι μόνο ως πεδίου που συνιστά σύνολο τρόπων σκέψης αλλά και σύνολο τρόπων δράσης. Αλλά και από τη στροφή της ιστορίας προς την ανθρωπολογία προέκυψε ως θετικό αποτέλεσμα μια νέα ανθρωπολογική ιστορία που στην πορεία της αναζήτησε και αναγνώρισε ότι η δράση και η μεταβολή προσδιορίζει και άλλα ιστορικά υποκείμενα εκτός των ηγετικών μορφών όπως επίσης και ότι η έννοια της μεταβολής προσδιορίζει και το πολιτισμικό πεδίο και σε όλο μάλιστα το κοινωνικοπολιτισμικό φάσμα, άρα και τις κοινωνικές δυνάμεις εκτός της ελίτ. Με αυτό το άνοιγμα νέες θεματικές έγιναν σημαντικά πεδία άσκησης της νέας ιστορικής θεώρησης (μεταξύ αυτών και το πεδίο της καθημερινής ζωής και του υλικού πολιτισμού , της λαϊκής κουλτούρας κλπ), και σημαντικά επίσης πεδία της εθνογραφικής/ ανθρωπολογικής έρευνας. Ας σημειωθεί ότι στα δεδομένα της κλασικής, συμβατικής ιστοριογραφίας το ενδιαφέρον για τον υλικό πολιτισμό των νεότερων χρόνων είναι αρκετά περιορισμένο. Η θετικιστική ιστοριογραφία προσανατολισμένη προς μια ιστορία των μεγάλων ιστορικών γεγονότων και των εξεχόντων ιστορικών υποκειμένων αγνόησε συστηματικά την ζωή της καθημερινότητας και της πλειονότητας και ελάχιστα προσέγγισε τα υλικά αντικείμενα ως τεκμήρια ή ως ένα ευρύτερο πεδίο πληροφόρησης της ιστορίας αφού όλο και περισσότερο προκύπτει ότι τα υλικά αντικείμενα είναι και τρόποι

ταυτόχρονα τον καθοριστικό ρόλο που παίζουν οι πολιτισμικοί παράγοντες στη διαμόρφωση της ιστορικής πορείας κάθε κοινωνίας. Ωστόσο η προσέγγισή του συμπυκνώνει την κοινωνική πραγματικότητα σχεδόν σε νοητικά σχήματα ενώ την οποιαδήποτε έννοια μετασχηματισμού την εντοπίζει στο χώρο των αναπαραστάσεων. Εκτενή παρουσίαση του έργου του και της συμβολής του στην νέα ανθρωπολογική οπτική κάνει η Δήμητρα Γκέφου - Μαδιανού , *Πολιτισμός και Εθνογραφία. Από τον Εθνογραφικό Ρεαλισμό στην Πολιτισμική κριτική* , Αθήνα 1999:Ελληνικά Γράμματα, Σειρά:Ανθρωπολογικοί Ορίζοντες, σ. , . Βλ. επίσης και Σιβ. Δημητρίου-Κοτσώνη και Σ. Δημητρίου, *Ανθρωπολογία και Ιστορία* , ό.π., σ. όπου και οι αναφορές σε έργα ανθρωπολόγων που ενσωματώνουν στην ανάλυσή τους και την ιστορική διάσταση . Για τη συνάντηση της Ιστορίας με την Ανθρωπολογία (και το αντίστροφο) από την ελληνική βιβλιογραφία, βλ. Σκουτέρη Διδασκάλου. «Annales, Past and Present, Review: Τρία μαχητικά περιοδικά από τη σκοπιά της Ανθρωπολογίας» Ο *Πολίτης*(52) 1982, Παπαταξιάρχης, «Εισαγωγή», στο Ε. Παπαταξιάρχης - Θ. Παραδέλλης (επιμ.), *Ανθρωπολογία και παρελθόν. Συμβολές στην κοινωνική Ιστορία της Ελλάδας* , Αθήνα 1993: Αλεξάνδρεια, · Ρ. Μπενβενίστε, «Ιστορία και Ανθρωπολογία», *Σύγχρονα Θέματα*, 56 (1995), σσ. 44-4, Σ. Δημητρίου-Κοτσώνη και Σ. Δημητρίου, *Ανθρωπολογία και Ιστορία* , Αθήνα 1996: Καστανιώτης, Fr. Dosse, *Η Ιστορία σε ψίχουλα. Από τα Annales στη Νέα Ιστορία*, μτφρ. Αγγ. Βλαχοπούλου, επιμ. Χρ. Χατζηιωσήφ, Ηράκλειο 1993: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ζωρζ Ντυμπύ, *Η Ιστορία συνεχίζεται*, μτφρ.εισαγωγή Ρ. Σταυρίδη – Πατρίκιου, Αθήνα : Ολκός Μικρή Αρκτος 1995: σ. 109 – 114., Γιώργος Κόκκινος, *Από την ιστορία στις Ιστορίες . Προσεγγίσεις στην ιστορία της ιστοριογραφίας, την επιστημολογία και τη διδακτική της ιστορίας*, Αθήνα 1998: Ελληνικά Γράμματα, σ. 225 – 248,

επικοινωνίας και συμβολικά στοιχεία της καθημερινής ζωής, ειδικότερα στις κοινωνίες του παρελθόντος²⁷. Στη συνέχεια τα διάφορα ρεύματα της νέας μαρξιστικής ιστοριογραφίας - που στην ιστορική τους ανάλυση θεωρούν ότι ο πυρήνας της κοινωνικής δομής είναι ο τρόπος παραγωγής και ο επακόλουθος οικονομικός κανόνας της κοινωνικής αντιπαράθεσης - έδωσαν καταρχήν μια ώθηση στη μελέτη της υλικής παραγωγής και στην ανάδειξη της καθοριστικής σημασίας του οικονομικού επιπέδου. Σταδιακά αναγνώρισαν μια σχετική αυτονομία των πολιτικο - ιδεολογικών μηχανισμών από τη δυναμική και τις συγκρούσεις του οικονομικού πεδίου και διέκριναν τη σημασία που είχαν για την ιστορική μεταβολή τόσο οι κοινωνικοί παράγοντες όσο και των πολιτισμικοί²⁸. Οι ιστορικοί των Annales έδρασαν παράλληλα ως πρωτεργάτες για την ανάπτυξη της Κοινωνικής Ιστορίας, που προσδιορίστηκε από μια συγχρονική κατά βάση θεώρηση. Αυτή η θεώρηση συνδέθηκε με την ανάγκη κατανόησης των συνθηκών και των αναγκών του παρόντος, του παρόντος δηλαδή της κοινωνικοοικονομικής κρίσης και των μεταβολών των μεταπολεμικών δεκαετιών του '50 και '60. Υπό αυτήν την θεώρηση η έρευνα επικεντρώθηκε στις κοινωνικές δομές και στην ιστορική συνέχεια, στη μακρά διάρκεια μέσα σε αυτές, με βασικό εκφραστή αυτής της οικονομικοκοινωνικής κατά βάση ανάλυσης τον F. Braudel . Ο Braudel προσδιορίζοντας τις οικονομικές πραγματικότητες της προβιομηχανικής Ευρώπης σημειώνει ότι « κάτω από την αγορά απλώνεται μια αδιαφανής ζώνη που δύσκολα μπορούμε να παρατηρήσουμε γιατί μας λείπει η επαρκής ιστορική τεκμηρίωση . Πρόκειται ακριβώς για τη στοιχειώδη δραστηριότητα της βάσης που τη συναντά κανείς παντού και η οποία έχει έναν όγκο που ξεπερνά τα όρια της φαντασίας. Αυτή η φαρδιά ζώνη, η οποία γίνεται ένα με το έδαφος, την ονόμασα , μια και δεν εύρισκα κάτι καλύτερο, υλικό βίο ή υλικό πολιτισμό. Το αμφίβολο της έκφρασης είναι προφανές». Ο Braudel προσδιορίζει εδώ μια υποκείμενη οικονομία , το άλλο μισό της οικονομικής δραστηριότητας, το άτυπο, την οικονομία της αυτάρκειας, της ανταλλαγής προϊόντων και υπηρεσιών και των σταθερών δομών της υλικής ζωής των προκαπιταλιστικών κοινωνιών . Πρόκειται για μια θεώρηση που άνοιξε σαφώς έναν ερευνητικό δρόμο για την μελέτη και την κατανόηση της πραγματικότητας του

²⁷ Βλ. Συνοπτικά Karen Harvey (ed), *History and material culture. A student's guide to approaching alternative sources*. Routledge, London and new York 2009, κυρίως την εισαγωγή.

²⁸ Για μια συνοπτική παρουσίαση της μαρξιστικής ιστοριογραφίας, στις διάφορες εθνικές παραδόσεις βλ. Γκεορκ Ιγκερς, ό.π., 198 – 264. Ειδικότερα για τη μαρξιστική βρετανική ιστοριογραφική παράδοση που ανέπτυξαν μεταξύ των άλλων ο Chr. Hill, ο E. P. Thompson και ο Eric Hobsbawn, Βλ. σ. 226 -252.

«παραδοσιακού» καπιταλιστικού τρόπου ζωής και των αξιακών συστημάτων που τον υποστηρίζουν. Γενικότερα σ' αυτήν την περίοδο οι ιστορικοί της αποκαλούμενης νέας ιστορίας, συνέκλιναν προς την δομική ανθρωπολογία. Έτσι έστρεψαν το ενδιαφέρον προς τη μελέτη των αναπαραγόμενων δομών και των σταθερών, προς τον εθνογραφικό δηλαδή χρόνο και αναζήτησαν τα ίχνη ενός ορατού παρελθόντος μέσα σε έναν χώρο στατικό και σ' ένα παρόν ακίνητο. Ένα μέρος αυτής της έρευνας έδειξε ενδιαφέρον για την παράδοση και για τη συλλογική μνήμη²⁹, για τους κύκλους που διαγράφουν οι ανθρώπινες σταθερές συμπεριφορές, οι συνήθειες και τα έθιμα και οπωσδήποτε οι δομές του καθημερινού (στη διατροφή, την ενδυμασία, την κατοικία)

Από τότε η ιστορία της καθημερινότητας³⁰ αποτέλεσε ένα σημαντικό κλάδο της ιστορικής έρευνας και συνδέθηκε άλλοτε με την οικονομική και την κοινωνική ιστορία και άλλοτε με την ιστορία των νοοτροπιών³¹. Στις δεκαετίες του '70 και του '80 η συνάντηση των ιστορικών της τρίτης τουλάχιστον γενιάς των Annales με τους ανθρωπολόγους και τους εθνολόγους έγινε μια κυρίαρχη τάση που ενισχύθηκε ακόμα περισσότερο στην επόμενη δεκαετία, οδηγώντας ωστόσο στην υποχώρηση της οικονομικοκοινωνικής ανάλυσης και στη συγκρότηση επί μέρους επιστημονικών πεδίων, όπως αυτό της ιστορικής ανθρωπολογίας³², της μικροϊστορίας³³ και της πολιτισμικής ιστορίας³⁴. Όπως εμφαντικά σημειώνει ο Dosse, η κοινωνικοπολιτισμική

---

²⁹ Την Ιστορία της μνήμης την προωθεί σημαντικά ο Pierre Nora, *Les lieux de memoire...* Αντίστοιχα προωθείται σημαντικά και σε άλλες χώρες και κυρίως στην Ιταλία (βλ. ενδεικτικά Πασερίνι), στην Αγγλία (βλ. P. Thompson, Samuel κ.α).

³⁰ Έργο αναφοράς για την ιστορία των δομών της καθημερινότητας συνιστά ο πρώτος ειδικότερα τόμος του έργου του F. Braudel, *Υλικός πολιτισμός, οικονομία και καπιταλισμός (15^{ος} – 18^{ος} αι.)*, τ. Α: *Οι δομές της καθημερινής ζωής*, α έκδοση 1967, μτφρ. Αικ. Ασδραχά, Αθήνα: Μορφωτικό Ινστιτούτο Αγροτικής Τράπεζας 1995.

³¹ Η ιστορία των νοοτροπιών βασίζεται στο ασυνείδητο των κοινωνικών πρακτικών-. Πρόκειται κατά βάση για την θεώρηση της οικονομίας και της κοινωνίας υπό το πρίσμα όμως της ανθρωπολογίας. Lucien Febre, Le Goff 1981

³² Peter Burke, *The Historical Anthropology in early modern Italy*,

Fr. Dosse, *Η Ιστορία σε ψίχουλα. Από τα Annales στη Νέα Ιστορία*, μτφρ. Αγγ' Βλαχοπούλου, επιμ. Χρ. Χατζηιωσήφ, Ηράκλειο 1993: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, σ. 180 – 194.

³³ Κύριοι Εκπρόσωποί της είναι ο Carlo Ginsburg, *Το τυρί και τα σκουλήκια Ο κόσμος ενός μυλωνά του 16ου αι*, Αθήνα 1994: Αλεξάνδρεια, ο Em. Le Roy Ladurie, Montaigne, 1975, J. Levi, "On microhistory" in P. Burke (ed), *New Perspectives on Historical Writing* (Cambridge 1991: Polity Press.), p. 93 – 113., N. Davis, *Η επιστροφή του Μαρτίνου Γκερκ*, *Στην ανάπτυξη της μικρο ιστορίας συνέβαλαν τόσο ιστορικοί της σχολής των Annales* – κυρίως ο Jack Le Goff, George Duby, ο P. Burke, *Popular Culture, in Early Modern Europe*, Cambridge 1978: Cambridge University Press, οι πολιτισμικές Σπουδές

³⁴ Peter Burke, *Τι είναι πολιτισμική ιστορία? Εισαγωγή – μετάφραση Σπ. Σηφανάκης*, Αθήνα 2009 : Μεταίχμιο. Ως πολιτισμική γενικότερα Ιστορία ορίζεται η ιστορία της συγκρότησης και της αλληλεπίδρασης των ταυτοτήτων (της εθνότητας, της τάξης, του φύλου κ.λπ), μέσω των οποίων

ιστορία δεν είναι τίποτε άλλο από μια ιστορία που έχει δανειστεί το ένδυμα της εθνολογίας, πράγμα που επιτρέπει στον Κλωντ Λεβί – Στρως να διαπιστώνει: «Έχω την αίσθηση πως κάνουμε ακριβώς το ίδιο πράγμα. Το μεγάλο βιβλίο της ιστορίας είναι ένα εθνογραφικό δοκίμιο πάνω στις κοινωνίες του παρελθόντος»³⁵. Ο κόσμος τελικά του πολιτισμού περιόρισε τη σημασία του πολιτικού και κοινωνικού πεδίου μέχρι του σημείου που ο πολιτισμός να θεωρηθεί από κάποιους μελετητές του ως ο καθοριστικός παράγοντας της ιστορικής μεταβολής ή ακόμα και ως παράγοντας που υποκαθιστά ή ακόμα και δημιουργεί το κοινωνικό . Ας σημειωθεί εδώ ότι ως πολιτισμικό πεδίο , υποκείμενο στη δυνατότητα της μεταβολής και της εξέλιξης, οι ιστορικοί ως το 1960 περίπου αναγνώριζαν μόνο τον λόγιο πολιτισμό, τον πολιτισμό των ελίτ ή της αστικής τάξης. Στη συνέχεια και καθώς το ενδιαφέρον γενικότερα για την ανάλυση του πολιτισμού αυξανόταν, άρχισε να διαμορφώνεται μια σύγχρονη «πολιτισμική στροφή»³⁶, που προσδιορίστηκε κυρίως από τη διεύρυνση της έννοιας του πολιτισμού (κουλτούρας). Η τελευταία συμπεριελάμβανε πλέον και τον πολιτισμό των εργατικών στρωμάτων και του «λαού»³⁷ και αναγνώριζε ότι αυτός ενέχει επίσης τη δυναμική της αλλαγής και της δημιουργικότητας. Η διερεύνηση της κουλτούρας και της κοσμοθεώρησης των λαϊκών στρωμάτων θα λέγαμε ότι συνιστά το αποτέλεσμα της μετατόπισης του ενδιαφέροντος των ιστορικών προς «μια ιστορία από τα κάτω», στενά συνυφασμένης με τις ευρύτερες κοινωνικές και πολιτισμικές εξελίξεις των δεκαετιών 1960 – 70. Με το πρόταγμα αυτής της ιστορίας η κοινωνική και στη συνέχεια η πολιτισμική ιστορία επιχείρησαν να αποτυπώσουν

συγκροτούνται τα ιστορικά υποκείμενα Βλ. σχετικά Γ. Κόκκινου, *Από την Ιστορία στις ιστορίες*, ό.π., σ. 249 - 274.

³⁵ Fr. Dosse, *Η Ιστορία σε ψίχουλα*. Από τα *Annales* στη Νέα Ιστορία, μτφρ. Αγγ' Βλαχοπούλου, επιμ. Χρ. Χατζηιωσήφ, Ηράκλειο 1993: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, σ. 181. Γενικότερα για την Ιστορική Ανθρωπολογία βλ. σ. σ. 180 – 194,

³⁶ Βλ. συνοπτικά Σπ. Σηφακάκη, Εισαγωγή στην ελληνική έκδοση στο Peter Burke, *Τι είναι η Πολιτισμική Ιστορία*, ό.π σ. 9 - 36

Το έργο επίσης του E. P.Thompson, *The making of the English working class*, New York 1963: Vintage θεωρείται αντιπροσωπευτικό αυτής της ιστορικής τάσης. Επίδραση επίσης προς αυτήν την κατεύθυνση άσκησε το έργο των γάλλων διανοούμενων M. Foucault και P. Bourdieu . Για την συμβολή τους , όπως και γενικότερα για την εξέλιξη της νέας , όπως την αποκαλεί ο Burke πολιτισμικής ιστορίας βλ. Peter Burke, *Τι είναι πολιτισμική ιστορία?*, Εισαγωγή – μετάφραση Σπ. Σηφανάκης, Αθήνα 2009 : Μεταίχμιο. Ο ίδιος επισημαίνει ότι τα σημάδια που άφησε ειδικά ο Geertz είναι ακόμα ορατά αν και οι πηγές έμπνευσης της λεγόμενης «νέας πολιτισμικής ιστορίας» είναι περισσότερες από μία.

³⁷ Για την ανακάλυψη του λαού και του λαϊκού πολιτισμού από τους ιστορικούς βλ. Βλ. Peter Burke , ό.π., σ. 62 – 66. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον έχει η ανάλυση της εργατικής κουλτούρας σε σχέση με τη « λόγια » κουλτούρα της αστικής τάξης στην οποία προβαίνει ο R. Hoggart. Πρόκειται για την ανάδειξη μιας εθνογραφίας της καθημερινής ζωής των εργατών και της σημασίας που έχει ο πολιτισμός της για τον προσδιορισμό του *εμείς* έναντι του *αυτοί* (αστική τάξη) Βλ. R. Hoggart, *The Uses of Literacy*

μια συνολικότερη εικόνα των κοινωνικών, πολιτικών και πολιτισμικών διεργασιών του παρελθόντος. Η θεώρηση ειδικά του E. Thompson, όπως αναπτύχθηκε στο βιβλίο του «The making of the English working class», άσκησε μίαν ιδιαίτερη επίδραση στον τρόπο θεώρησης της λαϊκής κουλτούρας από την πλευρά των ιστορικών και στην ανάπτυξη στη συνέχεια της πολιτισμικής ιστορίας «εκ των κάτω». Το σημαντικό είναι ότι σε αυτό το βιβλίο ο Thompson αναλύει σαφώς το ρόλο που παίζουν οι οικονομικές και πολιτικές μεταβολές στη διαμόρφωση της κοινωνικής τάξης αλλά και τονίζει τον ρόλο του πολιτισμού, του πολιτισμού της εργατικής τάξης στην προκείμενη περίπτωση σε αυτή τη διαδικασία. Μέσα π.χ. από την παρουσίαση και την ανάλυση διάφορων πολιτισμικών δράσεων της εργατικής τάξης (όπως π.χ. το λαϊκό πανηγύρι και τη θέση τους στην πολιτισμική ζωή τους, τις τελετουργίες μύησης των ειδικευμένων τεχνιτών ή μέσα από την προσέγγιση του συμβολισμού του φαγητού ανέδειξε το πολιτισμικό πεδίο «ως μια δομή αίσθησης της εργατικής τάξης» και ως ένα πεδίο διαμόρφωσης και δράσης της³⁸. Το ενδιαφέρον για την ιστορία της λαϊκής κουλτούρας³⁹ και των σχέσεών της με τη λόγια κουλτούρα (σχέσεων αντιθετικών, αλληλοεπιδράσεων και ανταλλαγών, αναπτύχθηκε επίσης από τον χώρο των μεσαιωνικών σπουδών, ενώ στη Γαλλία ο πρωτεργάτης θεωρητικός της μνήμης ο Maurice Halbwachs, άσκησε μίαν βαθύτατη επίδραση και για την ανάλυση της εργατικής κουλτούρας, όπως και ο Pierre Nora, ο Le Goff, ο Raul Ricoeur, σημαντικοί επίσης θεωρητικοί της μνήμης και ιστορικοί. Το ενδιαφέρον για τη μελέτη και την κατανόηση του λαϊκού πολιτισμού στην Αγγλία ενισχύθηκε από την ανάπτυξη των Πολιτισμικών Σπουδών και ιδιαίτερα της Σχολής του Birmingham⁴⁰ -που άσκησε μίαν ευρύτερη επίδραση-, από τους ιστορικούς που συγκεντρώνονται γύρω από το περιοδικό «Past and Present» και τα «History Workshops» και προωθούν την ανάπτυξη μίας κοινωνικής και πολιτισμικής ιστορίας «από τα κάτω», όπως επίσης και από τους ιστορικούς της προφορικής Ιστορίας που γνωρίζει ιδιαίτερη άνθηση στην Αγγλία, στην Ιταλία και αλλού.

---

³⁸ Αντίστοιχη προσέγγιση και στόχο έχει και ο Eric Hobsbawm κυρίως με το βιβλίο του «Πρωτόγονη επανάσταση», όπου επιδιώκεται να έρθουν στην επιφάνεια αφανείς κοινωνικές ομάδες και κινήματα και δράσεις τους.

³⁹ E. P. Thompson, *Customs in common*, London 1993 : Penguin Books

⁴⁰ Η σχολή του Birmingham συνιστά την πιο χαρακτηριστική έκφραση της πολιτισμικής στροφής προς τη νέα πολιτισμική ιστορία η οποία άνοιξε νέες προοπτικές για τη μελέτη του πολιτισμού και κυρίως της σχέσης κοινωνίας και πολιτισμού και μάλιστα του πολιτισμού «των υποτελών τάξεων». Κυριότεροι εκπρόσωποι που ασκούν μίαν σημαντική επίδραση ο Hoggart, ο R. Williams, E. P. Thompson, ο Stuart Hall. Βλ. ενδεικτικά, R. Williams, *Κουλτούρα και Ιστορία*, εις: Επιμ. Βενετία Αποστολίδου, Αθήνα 1994 : Γνώση. Η ανθρωπολογική επίσης Σχολή του Μαντζεστερ επηρεάζει αρκετά τους ιστορικούς της πολιτισμικής ιστορίας και ιδιαίτερα το έργο του Victor Turner.

Παρά ωστόσο αυτή τη σημαντική στροφή προς την κοινωνική / πολιτισμική ιστορία η μελέτη του υλικού κόσμου υπήρξε περιορισμένη καθώς το ενδιαφέρον εστιάζονταν στη μελέτη των ιδεών και των αντιλήψεων. Στη ουσία η μελέτη του υλικού κόσμου παρέμεινε ως τη δεκαετία του 80, ένα ενδιαφέρον της οικονομικής ιστορίας. Η τελευταία όπως ήταν αναμενόμενο έδινε προσοχή πρωτίστως στη μελέτη των εμπορευμάτων και των τιμών, στα επίπεδα διατροφής των διάφορων κοινωνικών στρωμάτων και σε αυτό το πλαίσιο ελάχιστα την ενδιέφερε η σημασία που μπορεί να είχε ο συμβολισμός των ρούχων π.χ. , της διατροφής ή της επίπλωσης. Η ανάπτυξη στη συνέχεια μιας κοινωνικής ιστορίας της κατανάλωσης οδήγησε καταρχήν στη διερεύνηση τα κλασικών θεμάτων όπως αυτό της διατροφής⁴¹, της κατοικίας και της ενδυμασίας⁴² προσεγγίζοντας παράλληλα αυτά και ως τρόπους ή ως διακριτά στοιχεία δια των οποίων επιδεικνύονταν , κατακτιόταν ή αναγνωρίζονταν η κοινωνική θέση και γενικότερα η κοινωνική ταυτότητα . Στην επόμενη φάση η έρευνα μετακινήθηκε προς τη μελέτη της συμβολικής δύναμης και των νοημάτων που αποκτούσαν τα είδη διατροφής, τα ρούχα, η επίπλωση κλπ. από τους καταναλωτές τους. Ο Daniel Roche⁴³ π.χ. που μελέτησε την ιστορία των ενδυμάτων διέκρινε ότι οι ενδυματολογικοί κώδικες αποκαλύπτουν πολιτισμικούς κώδικες και υποστήριξε ότι πίσω από τα ενδύματα αποκαλύπτονται οι πνευματικές δομές. Υπό αυτήν την οπτική οι διατροφικές συμπεριφορές, οι συνήθειες , οι χειρονομίες, οι κοινωνικές συμπεριφορές, οι ενδυματολογικές εκφράσεις αποτέλεσαν αγαπημένα θέματα και διά αυτών φωτίστηκε το κατεξοχήν αντικείμενο μελέτης – ο άνθρωπος , ο άνθρωπος κυρίως ως καταναλωτής υλικών και πολιτισμικών αγαθών. Ως κατεξοχήν δε πρόδρομος της μελέτης του υλικού πολιτισμού , από την πλευρά της πολιτισμικής

---

⁴¹ Βλ. το έργο του Sidney Mintz, *Sweetness and power: The place of sugar in modern history*, 1985, όπου συνυπάρχει η μελέτη της ιστορίας της κατανάλωσης της ζάχαρης (από είδος πολυτέλειας των ολίγων σε αγαθό ευρείας κατανάλωσης), με την μελέτη της συμβολικής δύναμης της ζάχαρης.

⁴² D. Roche, *La culture des apparences*, Paris 1989. Ο Roche, προσεγγίζει την ιστορία των ρούχων και τους κατά εποχές κώδικες ένδυσης στη Γαλλία και δείχνει ότι οι ενδυματολογικοί κώδικες αποκαλύπτουν κατά βάση τους πολιτισμικούς κώδικες και τις δομές μιας κοινωνίας.

Από την ελληνική σχετική με το θέμα βιβλιογραφία βλ. Κ. Μπάδα, *Ενδυματολογικοί κώδικες της παιδικής – νεανικής ηλικίας. Το κοινωνικό τους ισοδύναμο*, Ιωάννινα 1993., , Κ. Μπάδα, «Δράσεις της υλικής κουλτούρας και μνήμης : το καλαματιανό μεταξύ από την πλευρά των υφαντριών», στο: Μ. Αλ. Αλεξιάδη(επιμ.), *Θητεία, τιμητικό αφιέρωμα στον καθηγητή Μ. Γ. Μερακλή*, Αθήνα 2002 , Πανεπιστήμιο Αθηνών – Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, σ. 433 – 446, Κ. Μπάδα, «Ο υλικός πολιτισμός της Λευκάδας: «το ... κέντημα γαρούφαλα ετιμήθη λίτρες ογδοήντα» στο: ΙΓ Συμπόσιο της Εταιρείας Λευκαδικών Μελετών με θέμα : Ο λαϊκός Πολιτισμός της Λευκάδας και ο Πανταζής Κοντομίχης (11-13 Αυγούστου 2008), Αθήνα : *Εταιρεία Λευκαδικών Μελετών* 2009, σ. 135 – 154

⁴³ Daniel Roche, *The culture of Clothing. Dress and fashion in the Ancien Regime*, trans Jean Birrell, from French as *La Culture des apparences* (1989), Cambridge 1994, 1996: Cambridge University Press

ιστορίας, θα μπορούσε να θεωρηθεί ο Nonbert Elias ⁴⁴, ο οποίος στο βιβλίο του για την εξέλιξη των ηθών που δημοσίευσε το 1939, παρακολουθεί και τονίζει, την πολιτισμική γενικότερα διαδικασία της εξέλιξης της κοινωνικής συμπεριφοράς και πρακτικής και προσδιορίζει τους συντελεστές αυτής της μεταβολής και τους τρόπους με τους οποίους αυτή η «εκπολιτιστική» διαδικασία επιτεύχθηκε.

Ο κλάδος που στη συνέχεια έστρεψε το ενδιαφέρον του και προς την μελέτη του υλικού πολιτισμού είναι αυτός της Ιστορικής Ανθρωπολογίας αν και η προσέγγισή του υπήρξε στην αρχή τουλάχιστον αρκετά περιγραφική. Κατά βάση ανακάλυπτε και περιέγραφε την καθημερινή ζωή, υλική και πνευματική διάφορων στρωμάτων των κοινωνιών του παρελθόντος, χωρίς ακόμα να επιχειρεί τη συνάρθρωση με τα άλλα επίπεδα της κοινωνικής πραγματικότητας. Η ιστορικοποίηση όμως του εθνογραφικού υλικού, οδήγησε στο ξεπέραςμα της περιγραφικότητας (της οποίας τη βάση την αποτελεί η επανάληψη, η συνήθεια), και στη συνάντηση της οικονομικής, κοινωνικής και πολιτισμικής ιστορίας και ανθρωπολογίας. Μέσα από τη μελέτη της καθημερινής ζωής π.χ. των ενδυματολογικών συνηθειών και προτιμήσεων μιας ομάδας άρχισε να προσεγγίζονται οι τρόποι επικοινωνίας των στρωμάτων και των κοινωνικών τάξεων ή να διερευνάται η εξέλιξη π.χ. του κριτηρίου της κοινωνικής διάκρισης ⁴⁵.

Ο υλικός πολιτισμός της προβιομηχανικής / παραδοσιακής κοινωνίας οι τεχνικές, οι χρήσεις και οι κοινωνικές λειτουργίες των αγαθών, η κοινωνική κυκλοφορία τους, οι παραγωγοί και οι καταναλωτές τους, οι κοινωνικές λειτουργίες, τα νοήματα και οι συμβολισμοί των υλικών αντικειμένων εντάσσονται, μέσα από την ανάλυση του πεδίου της κοινωνίας και του πεδίου του πολιτισμού, στο ιστορικό τους πλαίσιο με συνέπεια να παρακολουθούνται οι μεταβολές και οι αντιδράσεις που συμβαίνουν στα δεδομένα των διαδικασιών της μετάβασης στην καπιταλιστική οικονομία και κοινωνία ⁴⁶.

---

⁴⁴ **Nonbert Elias**, *Η διαδικασία του πολιτισμού, Μια ιστορία της κοινωνικής συμπεριφοράς στη Δύση*, (" La civilization des moeurs 1939) και Paris 1974, Calman – Levy 1974, Αθήνα 1996

⁴⁵ Επισημαίνεται ότι ένα μέρος της ιστορικο- ανθρωπολογικής έρευνας εμφανίζει το πολιτισμικό επίπεδο ως το κύριο αν όχι το αποκλειστικό πεδίο της ιστορικής μεταβολής ή ακόμα και ως δημιουργό του κοινωνικού. Η ανάδειξη ωστόσο του πολιτισμικού πεδίου κατέστησε τον λαϊκό πολιτισμό αντικείμενο και της ιστορικής έρευνας. Η διάκριση πλέον του πολιτισμού σε λόγιο και σε λαϊκό γίνεται, για μεγάλο διάστημα, ο χώρος πάνω στον οποίο ανασυντίθενται οι κοινωνίες του παρελθόντος, είτε αναγνωρίζοντας τον δεύτερο και τους κοινωνικούς του φορείς ως φορέα προόδου και δημιουργίας είτε όχι.

⁴⁶ Βλ. Νιτσιάκος για το τσελιγκάτο, Ρόκου για το Υφαντό του Μετσόβου και τις ορεινές κοινωνίες, για τα βυρσοδεψεία και τα βιοτεχνικά εργαστήρια της πόλης, Μπάδα για την ιστορία και τη μνήμη διάφορων όψεων του υλικού πολιτισμού:

Έτσι η μελέτη της υλικής παραγωγής γίνεται η μελέτη του υλικού που μας οδηγεί στην κατανόηση του πολιτισμού, στην ανακάλυψη των πεποιθήσεων- των αξιών, των ιδεών και των αντιλήψεων- της κάθε ξεχωριστής κοινότητας ή κοινωνίας σε συγκεκριμένο χρόνο και στη μελέτη των σημασιών και των ρόλων των υλικών αντικειμένων ως επικοινωνιακών στοιχείων, ως «διαμεσολαβητών» στις ίδιες τις κοινωνικές σχέσεις και κάποτε ως συντελεστών τους. Πρόκειται για μια ιστορικό – ανθρωπολογική προσέγγιση που μελετά τον πολιτισμό των συνήθως σιωπηλών κοινωνικών τάξεων και επιχειρεί να αναδείξει τις βιωματικές περισσότερο όψεις της καθημερινής ζωής τους, δίνοντας προσοχή στα άτομα και με αναγωγή από το ατομικό και το ιδιαίτερο κατανοεί το γενικό και το συλλογικό.

Παράλληλα η προσέγγιση της κοινωνικής ζωής των αντικειμένων, της βιογραφίας τους, γεμάτη υλική αλλά και άυλη υπόσταση, σημασία και δράση άνοιξε μια ακόμα οπτική που οδηγεί στην συνολικότερη κατανόηση του πολιτισμού του πρόσφατου παρελθόντος αλλά και του παρόντος στο βαθμό που τα εναπομείναντα παλιά αντικείμενα μετατρέπονται σε πεδία δράσης που συμμετέχουν στη διαδικασία συγκρότησης πολιτισμικών ταυτοτήτων στο παρόν ή δημιουργούνται άλλα

Υπό τη θεώρηση επομένως ότι η ιστορία του υλικού πολιτισμού δε διαμορφώνεται ξεχωριστά από την ιστορία του κοινωνικού και πολιτισμικού πεδίου, προέκυψαν στην ελληνική βιβλιογραφία μελέτες που διερευνούν και επιχειρούν α) να αποδώσουν την ιστορικότητά του στον υλικό βίο και πολιτισμό των νεοελλήνων (18^{ος} – 20^{ος} αι.), Να αναδείξουν και να κατανοηθούν οι σταθερότητες και οι αλλαγές του στα συγκεκριμένα πλαίσια των κοινωνιών της συλλογικότητας και των οικονομιών της αυτάρκειας, (τοπικών –κοινοτικών συστημάτων) και στα ευρύτερα πλαίσια της οθωμανικής αυτοκρατορίας, στα δεδομένα της εθνικής στη συνέχεια κοινωνίας και οικονομίας του 19^{ου} αι, του 20^{ου} αργότερα, να αναδειχθούν οι κοινωνικοί παραγωγοί και χρήστες του και οι σχέσεις των προσώπων με τα πράγματα. Σχετικά με το τελευταίο διερευνάται η πολιτισμική βιογραφία , σημασία και δράση του υλικού βίου και πολιτισμού, στο βαθμό που τα υλικά αντικείμενα έχουν ή αποκτούν κατά την κυκλοφορία τους⁴⁷ μια κοινωνική και συμβολική/

---

⁴⁷ Ο Kopytoff κάνει λόγο για την "πολιτιστική βιογραφία των αγαθών " υποστηρίζοντας ότι τα αντικείμενα έχουν και αυτά μια κοινωνική ζωή που παρακολουθώντας την μπορούμε πράγματι να έχουμε μια συνολική εικόνα της κοινωνίας που μελετούμε και των κοινωνικών της σχέσεων (βλ..Kopytoff I. , "The cultural biography of things, commoditization as a process". In:Appadurai A.(ed), *The Social Life of things: commodities in cultural perspective* Cambridge University

πολιτισμική ευρύτερα υπόσταση. Οι νεότερες θεωρήσεις του υλικού πολιτισμού δείχνουν ότι τα αντικείμενα κατά την κυκλοφορία τους, εμφανίζονται όχι μόνο να συμβολίζουν ή να μεταβιβάζουν μηνύματα για τα πρόσωπα, να συνιστούν κωδικοποιημένα σημεία αλλά να έχουν δράση (με την έννοια ότι παράγουν αποτελέσματα πάνω στα πρόσωπα⁴⁸) και να αποτελούν μέρος της ταυτότητας των εμπλεκομένων υποκειμένων⁴⁹. Το υποκείμενο κατά ένα βαθμό κατασκευάζεται διαμέσου των αντικειμένων στα οποία έχουν μεταβιβαστεί ποιότητες και χαρακτηριστικά του κοινωνικού του προσώπου. Οι προαναφερόμενες προσεγγίσεις και θεωρήσεις του αντικειμένου δείχνουν ότι έχει ενισχυθεί σημαντικά η τάση μιας διεπιστημονικής κατά βάση προσέγγισης που σκύβει με περισσότερο ενδιαφέρον πάνω στην υλικό βίο και πολιτισμό «των συνηθισμένων ανθρώπων» και τον μελετά όχι μόνο ως γεγονός αλλά και ως τρόπο επικοινωνίας και ως πεδίο όπου αναπτύσσονται οι κοινωνικές σχέσεις .

Press 1986. Βλ. και Karin Dannehl, *Object biographies: from production to consumption*, In: Karen Harvey (ed), *History and material culture. A student' s guide to approaching alternative sources*. Routledge, London and new York 2009, pp. 123 – 138

⁴⁸ Tilley C., «Ethnography and material culture». In : Atkinson P., et all (eds), *The Sage handbook of Ethnography*, London, Sage, 2001, p. 260. Σε ένα άλλο του κείμενό του ο Tilley αντιμετωπίζει τα αντικείμενα ως μεταφορές εν ολίγοις με τον ίδιο τρόπο όπως και είναι οι λέξεις και υποστηρίζει ότι οι μεταφορές είναι αποτελούν την βάση για μια ερμηνευτική κατανόηση του κόσμου Ch. Tilley, *Metaphor and material culture*, Oxford 1999), Blackwell p. 4 . Όμως σε αυτήν την θεώρηση του υλικού πολιτισμού αντιπαρατίθενται άλλοι ιστορικοί όπως π.χ. ο Dixon Hunt ο οποίος προτείνει να προσεγγίζονται τα αντικείμενα ως σημεία που έχουν κωδικοποιηθεί και απομένει στην δουλειά του ερευνητή να τα αποκωδικοποιήσει. John Dixon Hunt, 'The sign of the object', In: Steven Lubar and W . David Kingery, (eds), *History from things: Essays on material culture* (Washington and London : Smithsonian Institution Press 1993, p. 297.

⁴⁹ Βλ. Miller Daniel, *Material culture and mass consumption*, Oxford, Blackwell 1987(ειδικότερα κεφ. 4 και 5), Miller Daniel, *Consumption and commodities*. Annual Review of Anthropology 24(1995), p.141 - 161